

«Ճաշակեցէ՛ք եւ տեսէ՛ք թէ Տէրը քաղցր է.
Երանի այն մարդուն որ կը յուսայ Անոր»:
(Մաղմուս 34:9)

Պատարագը անձի հոգեւոր եւ բարոյական արժէք

Հայ փիլիսոփայական տեսական միտքը, շարունակելով անտիկ ժամանակաշրջանի գիտութիւնների համակարգումը, բարոյականութիւնը դիտել է որպէս գործնական փիլիսոփայութիւն, որը սովորեցնում է մարդուն ապրել ճիշդ՝ համաձայն իր էութեան: Փիլիսոփաները, աստուածաբանները յատուկ տեղ են յատկացրել բարոյագիտական հարցերին, քննել են առաքինութիւնների, բարոյական բնոյթի եւ աղբիւրների, չարի եւ բարու, կամքի ազատութեան, հոգեւոր եւ բարոյական կատարելագործման, կեանքի եւ մահուան, բարձրագոյն բարիքի, հայրենասիրութեան, ժողովրդի եւ մարդու ազատութեան եւ այլ հարցեր: Այդ հարցերի այս կամ այն ըմբռնումը կանխորոշել է իւրաքանչիւր մտածողի բարոյագիտական հայեացքների բովանդակութիւնը, աշխարհայեացքի ուղղութիւնը: Չարի եւ բարու յարաբերակցութեան հարցում, ի տարբերութիւն գրադաշտականութեան, դուալիզմի եւ ճակատագրապաշտութեան, տիրապետել է բարու սուբստանցիայի եւ չարի ոչ սուբստանցիայի էութեան ըմբռնումը, որը քրիստոնէական բովանդակութեամբ հանդերձ ծառայել է ազգային ազատագրական պայքարի գաղափարական հիմնաւորումը (Մեսրոպ Մաշտոց, Եզնիկ Կողբացի, Եղիշէ, Փաւստոս Բուզանդ եւ այլք):

Անտիկ փիլիսոփայութեան յատուկ բարոյական ուղղութիւնները նկատելի է նաեւ հայ միջնադարեան փիլիսոփայութեան մէջ: Փիլիսոփայութեան հիմնական նպատակն է հոչակուել իմացական եւ՝ բարոյական կատարելագործման, առաքինութիւնների դաստիարակման միջոցով Աստծուն մերձենալը, որը հումանիզմի դրսեւորման իւրայատուկ ձեւ էր Դաւիթ Անյաղթի, Գրիգոր Նարեկացու, Գրիգոր Տաթեւացու եւ այլոց մօտ: Առաքինութիւնների քրիստոնէական ըմբռնմանը զուգահեռ գոյատեւել են նաեւ անտիկ տեսութիւնները, որոնք պայմանաւորել են այդ խնդրի առաւելապէս աշխարհիկ վերլուծութիւնը (Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզ, Մխիթար Գոշ): Մովսէս Խորենացու, Եղիշէի մօտ բարոյական աշխարհայեացքի ընկալումը դրսեւորուել է յատկապէս՝ հայրենասիրութեան, ժողովուրդների ազատութեան եւ հաւասարութեան հարցերում:

17-րդ դարում նկատուում է բարոյական խնդիրները կրօնից անջատելու, դրանց բանականացման որոշակի միտում, յատկապէս՝ Մատթէոս եւ Ղուկաս Վանանդեցիների եւ այլոց: 18-րդ դարի վերջին, յանձին լուսաւորական շարժման, յատկապէս՝ գիտատեխնիկական յեղափոխութեան ազդեցութեան ներքոյ բարոյագիտական շատ հարցեր ստանում են սոցիալական ուղղութիւն՝ ընդգծում են ժողովուրդների քաղաքական ազատութեան, մարդու ազատութեան եւ անկախութեան եւ այլ գաղափարներ, յատկապէս՝ Հ. Էմին, Շ. Շամիրեան, Մ. Բաղդամեան եւ այլոց գաղափարական հայեացքներում: Հետագայում, յատկապէս 19-րդ դարի 40-ական թուականների վերջում, երբ ձեւաւորուեց Մարքսիստական յատկապէս 19-րդ դարի 40-ական թուականների վերջում, երբ ձեւաւորուեց Մարքսիստական տեսութիւնը, ապա դրա հետեւանքով բարոյագիտական հարցերի քննարկումը ընթանում է կրօնական եւ հակակրօնական ուղղութիւնների բուռն պայքարում, բարոյականութեան շահերի զուգակցման ու այլ խնդիրների:

Անշուշտ, Մարքսիստական բարոյականութիւնը մի նոր աստիճանի է բարձրացնում բարոյականութեան մէջ մատերիալիզմի եւ հումանիզմի աւանդութեքը: Լշէնք, որ մարդը միանգամից կտրուում է կրօնական բարոյականութիւնից եւ կորցնում այն հիմնական կրօնական բարոյականութեան հոգեւոր արժէքները, որոնք մարդուն հաղորդակից էին դարձնում աստուածային կատարելութեանը:

Ակնյայտ է, որ Մարքսիստական տեսությունը չէր ժխտում բարոյականության դերը եւ նրա ջատագովները ընդգծում էին, որ բարոյականությունը իր էութեամբ ծառայում է մարդկային հասարակութեանը վեր բարձրացնելու, այսինքն՝ բարոյականությունը պետք է հիմնական գործոնը հանդիսանայ յեղափոխութեան համար: Այն յեղափոխութեան, որը մարդկութեանը պետք է ազատագրի մարդու կողմից մարդու շահագործումից: Սոցիալիզմի ժամանակ ձեւաորոշում բարոյականությունը անհատին հեռացնում է կրօնական բարոյականությունից եւ Աստծու նկատմամբ ունեցած հաւատից: Այստեղ բարոյականությունը ծառայում է որպէս հասարակականօրէն օգտաւէտ գործունէութիւն կատարելու համար:

Սակայն մարդկային մտքի պատմությունը մի անվերջ շղթայ է, որի ամեն մի օղակ սերտօրէն միահիւստած է միւսի հետ: Մարդկային արդարացի պայքարի հետեւանքով մարդը իր ճանապարհին է հարթում դէպի աստուածային կատարելութեանը հասնելուն: Անտարակոյս, ինչպէս արդէն նշուեց, որ մարդկային մտքի պատմութեան անվերջանալի օղակներից ամենաէականներից էլ Պատարագն ու պատարագամատուցումն են հանդիսանում, որոնք բարոյագիտութեան կատեգորիաներից ամենահարուստն են եւ բազմակողմանիօրէն հիմնաւորումը:

Պատարագի եւ պատարագամատուցումի էութիւնը անելի խորը ըմբռնելու համար ուշադրութիւն դարձնենք ժամանակակից գրականութեան մէջ տեղ գտած մի շարք մեկնաբանությունների վրայ: Այդ կարգի վերլուծութիւն է իր մէջ պարունակում Թորգոմ Արք. Մանուկեանի «Գոմիտասի հանճարը իր պատարագին մէջ» եւ Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանի «Սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդը» աշխատանքները:

Սուրբ Պատարագը, ինչպէս վկայակոչում է Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանը, - « ի յայտ է գալիս երբեմն տարբեր անուններով ըստ պարագային եւ իմաստին»:

1. Eucharist (Գոհաբանութիւն). Յունարէն բառ, որ կը բացատրէ խորհուրդին պարագան:
2. Lord's Supper (Վերջին Ընթրիք). Առիթը, որուն ընթացքին Քրիստոս հաստատեց պատարագի խորհուրդը:
3. Communion (Հաղորդութիւն). Ջայն ստացողին հաղորդակցութիւնը մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի հետ:
4. Sacrifice (Չոհ). Քրիստոսի խաչելութիւնը եւ մահը խաչի վրայ որպէս «չոհ»:
5. Badarak (Պատարագ). Հայերէն բառ, որ կը նշանակէ «չոհ» (Sacrifice):
6. Liturgy (Արարողութիւն). Գոհաբանութեան (Eucharist-ի) արարողութիւնը Արեւելեան ուղղափառ եկեղեցւոյ մէջ:
7. Mass (Ընծայում կամ Մատուցում). Գոհաբանութեան մատուցում հռոմէական կաթոլիկ եկեղեցւոյ մէջ:
8. Blessed Sacrament (Սուրբ Խորհուրդ) կամ The Sacrament (Խորհուրդ). Սրբագործում նշխարի հռոմէական կաթոլիկ եկեղեցւոյ մէջ: ¹ Սովորաբար, Ս. Հաղորդութիւն (Holy Communion) եւ Ս. Պատարագ (Holy Sacrifice) բառերը գործածական են հայ եկեղեցւոյ մէջ՝ ակնարկելու համար Divine Liturgy-ին:

«Ս. Հաղորդութիւնը խորհուրդ է», - գրում է Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանը, որ, - «Ս. Հաղորդութիւնը հայ եկեղեցւոյ եօթ խորհուրդներէն մէկն է»: Խորհուրդ է, քանի որ Քրիստոս հաստատեց զայն: «Խորհուրդը ճշմարտութիւն մըն է, որ մարդկային միտքը անկարող է ըմբռնել, որ պետք է ընդունիլ հաւատքով»: Այնուհետեւ գրում է, - «Խորհուրդները հասկանալու

¹ Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան «Սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդը» Պեյսայտ, Նիւ- Եորք, 1998:

համար պետք է կարողանաք մտապատկերել որոշ բաներ»։ Այսինքն՝ «խորհուրդի արարողական մասը» տեսանելի բաժինն է անտեսանելի շնորհքին։ «Շնորհքը» զօրութեան գերբնական պարզեւ մըն է կամ օգնութիւն մը, որ Աստուած կու տայ մեզի որպէս արդիւնք Իր քարութեան եւ ողորմութեան, որպէսզի օգնէ մեզ փրկութեան հետապնդումին մէջ»²։

Պատարագով պահում է Քրիստոսի յիշատակը, ըստ Իր յանձնարարութեամբ, երբ ասում է, «Ընէք զայն իմ յիշատակիս համար» (Լուկաս 22:19)։

Անտարակոյս, Քրիստոսի յիշատակին մատուցուած Պատարագը մարդկութեան կողմից ունի մեծ բարոյա-հոգեբանական նշանակութիւն, ըստ իս, դա է մարդկանց միակ ճշմարիտ ուղին։

Ս. Պատարագը իր մէջ բովանդակում է հետեւեալ խորհուրդը, այսինքն՝ Քրիստոսի երկինք համբառնալուց յետոյ, առաքելները պատարագի խորհուրդը կատարում էին Կիրակի օրերը (Գործք 10:9), շատ անելի պարզ եւ կարճ արարողութեամբ, քան ինչ որ այսօր կատարում են։

Այսօր, հայ եկեղեցու ժամանակակից Պատարագի արարողութիւնը ձեւաւորուած է տարբեր պարագաներ օգտագործելով։ Դրանք են՝ Կապագովկիայի Ս. Բարսեղ (4-րդ դար), Ս. Գրիգոր Նազիանզացիի (4-րդ դար), Կոստանդնուպոլսի Ս. Յովհաննէս Ոսկեբերանի (4-րդ դար), եւ հռոմէական կաթոլիկ եկեղեցու (12-րդ դար) պատարագները։

Ինչպէս յայտնի է կրօնական ուսումնասիրութիւններից, հայ եկեղեցու Պատարագը կարելի է բաժանել չորս մասերի՝ պատրաստութիւն, ճաշի ժամ, կանոն Ս. Պատարագի եւ արձակում։

Նկատենք, որ բոլորից ուշագրաւ եւ միեւնոյն ժամանակ բարոյա-հոգեբանական մեծ նշանակութիւն ունի, յատկապէս «Կանոն սուրբ Պատարագի» մասը, որտեղ կենտրոնական մաս է կազմում Պատարագի ընթացքը։ Այսինքն՝ հաւատքով միացած, հաւատացեալ անդամները ողջագործում են իրար հետ «սուրբ համբոյրով» (ողջոյն տալով), բաժանելով իրենց սէրը որպէս եղբայրներ եւ քոյրեր, քանի որ Քրիստոս յայտնուած է իրենց մէջ (Թեսաղոնիկեցւոց 5:26)։ Պատարագի ընթացքում է, որ հացն ու զինին սրբագործւում են՝ փոխակերպուելով դառնում են Քրիստոսի ճշմարիտ մարմինը եւ արիւնը, ունենալով զօրութիւնը ներելու մարդկանց մեղքերը, եւ պարզեւելու յաւիտենական կեանք։ Քրիստոս ասաց. «Ով որ ուտում է իմ մարմինը եւ ըմպում է իմ արիւնը՝ բնակւում է իմ մէջ եւ ես նրա մէջ» (Յովհաննէս 6:57)։

Պատարագը անցեալի եւ ներկայի ողջ բարոյական եւ հոգեւոր մշակոյթի զարգացման այնպիսի արդիւնք է, որ իր մէջ ներառել է ողջ մարդկութեան դրականը եւ հանդիսացել պատմութեան ամենայեղափոխական՝ մարդկային արդարացի պայքարի հետեւանքով մարդկութիւնը մաքառելով, քրիստոնէայ առաքելներով դարձել մարդկային փորձի ընդհանրացման արդիւնքի հիմքը։

Պատարագը դա մի նուրբ է, մի ընծայ է, մի գոհ, որը հանդիսանում է քրիստոնէութեան գլխաւոր արարողութիւնը։

Պատարագի հետեւանքով, մարդու հոգին մաքրուելով, մարդուն մօտեցնում է Աստծոյ երթեան սահմանին։

Պատարագի երթիւնը յանուն մարդկութեան մեղքերի քաւութեան Յիսուս Քրիստոսի խաչելութեամբ գոհաբերելու՝ պատարագուելու խորհուրդն է, որն ընթանում է կրօնական բնագրերի ընթերցումներով, արտասանութեամբ, աղօթքներով, երգեցողութեամբ, երաժշտութեամբ, խնկարկումով եւ ծիսակատարութեամբ, նաեւ այլ արարողութիւններով։

Պատարագի ժամանակ հաւատացեալները եւ ընդհանրապէս եւ բոլոր մարդիկ պետք է ճաշակեն Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը խորիորդանշող հացը (նշխար) եւ իհարկէ զինին։ Ըստ աւանդութեան Պատարագի առաջին կազմողը եղել է Յակոբոս Տեառնեղբայր առաքելը,

² Տես նոյն տեղը։

այսինքն՝ Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոսը: Հայերը առաջին անգամ մ.թ. 1-ին դարից պատարագ են մատուցել³:

Յիշատակենք, որ հայ եկեղեցին Պատարագ ու պատարագամատուցում է կատարել ամեն Կիրակի: Պատարագ է կատարում ժողովուրդի կեանքում պատմական կարեւոր իրադարձությունների, նշանաւոր անձանց պատուին: Ակնառու է այն փաստը, հայոց առաջին Պատարագամատուցը Կեսարիայից բերել է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը եւ այդպէս Պատարագը մարմնաւորուել է հայ եկեղեցու հոգեւոր կամարների տակ ու մեր ազգի համար դարձել ազգային ինքնագիտակցութիւն, եւ միեւնոյն ժամանակ հանդէս է եկել որպէս ազգի բարոյական ամենաբարձր հոգեւոր արժէքը:

Ժամանակի ընթացքում Պատարագը հարստացել ու հարստանում է իր էութեամբ, նոր երգերով ու երաժշտութեամբ: Օրինակ՝ անչափ յատկանշական է Ներսէս Շնորհալու ներդրումը:

Խազերով գրուած Պատարագի առանձին գոհարներ ու պատառիկներ պահպանուել են 11-12-րդ դարերի, 13-րդ դարից «Պատարագամատուց»-ներում, զրքերում եւ այլ հայ հոգեւորական անձերի ժողովածուներում:

Մեր Պատարագի միջնադարեան մեկնութիւններից առաւել ուշագրաւ ու յայտնի են Խոսրով Անձեւացու եւ Ներսէս Լամբրոնացու հեղինակածները, որը մեծ տարածում գտաւ եւ իր ժամանակ, եւ իր հետագայում, պատկանում է Յովհաննէս Արճիշեցուն: Արճիշեցին, սակայն, գրելով իր երկասիրութիւնը, նպատակ չի ունեցել տալու Պատարագի ինքնուրոյն մեկնաբանութիւն, այլ օգտուելով Անձեւացու ու Լամբրոնացու հանրայայտ մեկնութիւններից, շարադրել է դրանք աւելի համառօտ, պարզ եւ դիրքնկալ եղանակով: Մատչելիութեան պարագան պատշաճ է դարձել, որպէսզի Յովհաննէս Արճիշեցու խնդրոյ առարկայ երկը ընդօրինակուի եւ ծառայի որպէս դասագիրք հոգեւոր դպրոցների եւ հոգեւորականների համար՝ տալով նրանց Պատարագի խորհրդի առաւել խորը իմացութիւն:

Աւելի ուշ, Արճիշեցու մեկնութիւնը հրատարակուել է մի քանի անգամ, մասնաւորապէս 1717 եւ 1799թթ.⁴ Կոստանդնուպոլսում, 1830թ.-ին Կալկաթայում եւ 1860թ.-ին՝ Էջմիածնում:

Յիշատակենք, որ հայ ընթերցողն արդէն մասնակիօրէն ծանօթ է Յովհաննէս Արճիշեցու «Պատարագի մեկնութեանը»: Վազգէն Ա Կաթողիկոսը «Մեր Պատարագը» աշխատութեան մէջ առաջին անգամ աշխարհաբար թարգմանութեամբ հատուածներ է վկայաբերում՝ Յովհաննէս Արճիշեցու «Պատարագի խորհուրդը» հաւատացեալ հայորդուն մատչելի դարձնելու նպատակով⁵:

Պատմութեան խորքերից առաւել ամբողջական եւ ուշագրաւ է հիմնականում կաթողիկոս Գեորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու երգածը, որի գրառմանը մասնակցել է նաեւ Ս. Եկմալեանը, որը հրատարակուել է 1874-ին, լրացումներով՝ 1878-ին, Վաղարշապատում՝ «Չայնագրեալ երգեցողութիւնը սրբոյ Պատարագի»: Ինչպէս յայտնի է Պատարագը բաղկացած է երեք մեծ բաժիններից՝ նախապատրաստութիւն, հաղորդութիւն, որը կազմում է կենտրոնական, կիզակէտային եւ դրամատիկական կողմը: Պատարագի եւ պատարագամատուցման էութիւնը դրսեւորում է երգերի միջոցով, այսինքն՝ խմբում են չորս գլխաւոր եղանակների շուրջ՝ «Մուրբ Աստուած», «Մուրբ Մուրբ», «Հայր մեր», եւ «Միայն Մուրբ»: Բացառուած չեն նաեւ որոշ երգերի ներկայացումութիւնը, ինչպէս օրինակ՝ Բազմաթիւ «Տէր ողորմեա»-ները:

Պատարագի եւ պատարագամատուցման ընթացքում ուշագրաւ է յատկապէս հայ միջնադարեան երգահանների վարպետութեան բարձրարժէք արգասիքը: Ոճի եւ գեղագիտական բարձր արժանիքի շնորհիւ առ այսօր ընդունուած են Ս. Եկմալեանի, որը հրատարակուել է 1896թ. Լայպցիգում եւ Վիեննայում, եւ Մեծ Կոմիտասի, որը հրատարակուել է 1933թ.ին Փարիզում:

³ Վազգէն Ա Կաթողիկոս «Մեր Պատարագը», Բուխարեստ -1945, էջմիածին- 1990

⁴ Վազգէն Ա Կաթողիկոս «Մեր Պատարագը», Բուխարեստ -1945, էջմիածին- 1990

Ոճի եւ գեղագիտական բարձր արժանիքներով է օժտուած Թորգոմ Արք. Մանուկեանի «Կոմիտասի հանճարը իր պատարագին մէջ» գիտական աշխատութիւնը, որտեղ հեղինակը մանրակրկիտ վերլուծել է հանճարեղ Կոմիտասի ստեղծագործութիւնները: «Ես կը հաւատամ, որ Կոմիտասը հանճար մըն էր,- գրում է հեղինակը,- եւ այդ փորձած եմ ապացուցանել: Ապացուցանել մի,-ստեղծագործութեամբ (ընդգծումը իմն է),- որուն վերնագիր դրել եմ «Կոմիտասի Հանճարը»: Այնուհետեւ շարունակում է,-Կոմիտասի հանճարը կը գտնենք գիտերուն մէջ»:

Հեղինակի բազմապատասխան վերլուծութիւնը հանգեցնում է այն ամէնին, որ Կոմիտասի երաժշտութիւնը հիմնականապէս հիմնուում է «երեք հիմնական գիտեր»-ի վրայ:

Առաջին՝ «հին հայկական խագերու իմաստը վերագտնելն է»: Երկրորդ՝ «քառալարի (թէրագորտի) դրութիւնն է: Ըստ Կոմիտասին՝ հայ երաժշտութիւնը չի նմանիր եւրոպական երաժշտութեան»: Եւ երրորդ ընդգծում է, որ «եւրոպական երաժշտութիւնը ունի «մաժէօր» ձայնաշարերը, ունի դեռ ուրիշ «տայաթոնիք», «հարմոնիք», «քրոմաթիք» ձայնաշարերը»: Երրորդ գիտը՝ «կշռոյթի դրոյթն» է:

Հեղինակը բովանդակելով Կոմիտասի Պատարագի մէջ եղած բոլոր սկզբունքները, արդարացիօրէն հանգում է այն եզրակացութեան, որ Պատարագի չորս բաժինները, ինչպէս արդէն յիշատակել ենք, որակաւորել է հետեւեալ կերպ: Առաջին բաժինը անուանել է «Պատրաստութիւն», երկրորդ բաժինը՝ «Ճաշու ժամ» կամ «Ուսուցողական բաժին», երրորդ բաժինը՝ «Բուն խորհուրդը Պատարագի, զոհագործութիւն», չորրորդ բաժինը՝ «Երթանք տուն, երթանք բարով»: Պատարագում հեղինակը կարելոքում է Պատարագի կատարումը, այսինքն՝ ինչպէս ընդգծում է,- «Այդ պէտք է արտայայտենք ոչ նոյն միապաղաղ դանդաղութեամբ կամ արագութեամբ, ոչ նոյն ուժգնութեամբ կամ մեղմութեամբ երգելը, եւ ոչ էլ նոյն ձայնով պոռալը ուղիղ է»⁵:

Անշուշտ, տրամաբանական է հեղինակի մօտեցումը, քանի որ Պատարագի հաղորդակիցը պէտք է ընկալի կատարուող «Աղօթքի» կամ «Հարականի» եութիւնը, որովհետեւ այդ ընթացքում ոչ թէ մարդը, աւելի ճշմարիտ ունկնդիրը ընկալում է զգայութիւնների՝ (տեսողութեան կամ շօշափելիք) առարկայական ձեւով, տրամաբանական մտածողութեան հետեւանքի շնորհիւ, զուտ հաւատի եութեամբ:

Բնականաբար, այդ կարգի պատարագամատուցումը դառնում է անձի բարոյա-հոգեբանական ներքին կոլտուրայի ձեւաւորման հիմնական խթանման օղակներից մէկը:

Այստեղ անչափ կարեւոր է Պատարագին մասնակցողի հոգեւոր կարողութիւնը: Այսինքն՝ Պատարագին մասնակցել նշանակում է հոգեւոր բաժին ունենալ կատարուած արարողութեան մէջ: Միայն այդպիսի պայմաններում հաւատացեալների մասնակցութիւնը կը դառնայ կատարեալ եւ իմաստալից:

Պրակտիկան ցոյց է տալիս, որ Պատարագի արարողութեան ժամանակ ձեւաւորում է երեք կարգի մասնակիցներ՝ իսկական հաւատացեալ, որի եութիւնը իսկական հաւատն է Աստծու եւ Քրիստոսի նկատմամբ, երկրորդ կարգի մասնակիցը աշխատում է հասկանալ ու ըմբռնել Պատարագի բուն իմաստը, իսկ երրորդ կարգի մասնակիցը՝ ուղղակի զուտ մարդկային հետաքրքրասիրութեան տեսանկիւնից: Բացառուած չէ, որ Պատարագին մասնակցեն նաեւ այլ հաւատի՝ ոչ քրիստոնէայ:

Անտարակոյս, Ս. Պատարագի ժամանակ անչափ կարեւորում է պատարագամատուցումը անցկացնողի վճռական դերը: Այսինքն՝ Պատարագի յաջողութիւնը պսակւում է նրանով: Նա պէտք է ցուցաբերի ներշնչանք, հոռտորական արուեստի ձիրք, որպէսզի Պատարագի նկատմամբ հաւատը մարմնաւորուի մասնակիցի հոգում: Դեռ աւելին, եթէ Պատարագի հաղորդակիցները մանուկներ են, ապա մատուցողի դերը աւելի է դառնում

⁵ Թորգոմ Արք. Մանուկեան, «Կոմիտասի Հանճարը իր Պատարագին մէջ», Երուսաղէմ-2003թ.:

պատասխանատու, քանի որ նրանց մանուկ հոգիները այդ Ս. Տաճարի կամարների ներքոյ առաջին անգամ ջերմանում ու լուսաւորում են Աստծու լոյսով:

Անշուշտ նման պայմաններում է ձեւաւորւում կրօնա-բարոյական հոգեւոր արժէքները, որոնք հետագայում անձի ողջ կեանքի համար դառնում են լուսէ ճանապարհ:

Ընդհանրացնելով մեր առջեւ ծառացած խնդիրը, կարող ենք նշել, որ Պատարագները իրենց մէջ ընդգրկում են բարձր արուեստի գրական ու գեղարուեստական արժէքներ, որտեղ ընդգրկուած են՝ Մ. Եկմալեանի, Կոմիտասի, Ն. Թաշճեանի, Թ. Արք. Մանուկեանի գրառած եղանակները, որոնք մինչեւ օրս էլ պահպանւում են Սուրբ Էջմիածնում եւ Ս. Երուսաղէմում:

Անշուշտ դարերի ընթացքում Պատարագը եղել է հայ ժողովրդի պատմական կեանքի անբաժան ուղեկիցը, նրա քաղաքական ու հոգեւոր աշխարհի բարոյական հայելին: Իր հրամայականով նաեւ ազգային կրօնի արտացոլման անբաժան մասը: Այն կրօնի, որը նեցուկ է կանգնել ազգային բարոյական- քաղաքական ու ֆիզիկական ճակատագրի բոլոր վերելքների ու վայրէջքների բոլոր ժամանակահատուածներում:

«Հայր մեր, որ երկնքում ես. Սուրբ թող լինի քո անունը. Քո թագաւորութիւնը թող գայ. Քո կամքը թող լինի երկրի վրայ, ինչպէս որ երկնքում է. Մեր հանապազօրեայ հացը տուր մեզ այսօր. Եւ ներիր մեր յանցանքները, ինչպէս որ մենք ենք ներում նրանց, որ յանցանք են գործում մեր դէմ. Եւ մի տար մեզ փորձութեան, այլ փրկիր մեզ չարից, որովհետեւ քոնն է թագաւորութիւնը եւ զօրութիւնը եւ փառքը յաւիտեանս. ամէն»:

ԲԱԳՐԱՏ ՂԱՐԱԳՈՒԼԵԱՆ